

A tőkésországok költségvetése a második világháború után

Muraközy László

Az 1930-as években az állam gazdasági beavatkozása, funkcióinak kiszélesedése eredményeként a tőkés társadalmi rendszer kilábalt történetének eddigi legmélyebb válságából. Az azóta eltelt idő megmutatta, hogy az erőteljes állami beavatkozás nem átmeneti mozzanat, hanem a kapitalizmus további létének szükségszerű, tartós és hatókörében növekvő feltétele.

A második világháború után kiteljesedtek a korábban megindult folyamatok, a fejlett tőkésországokban rendszerré vált az állammonopolista kapitalizmus. Ebben az időszakban a keynesista gazdaságpolitika a vezető kapitalista országokban a kormányok általános gyakorlata, a be nem avatkozó állam mítosza pedig — a szélesedő újraelosztás és az állami gazdaság szabályozás növekvő szerepének hatására — szertefoszlik.

A költségvetés súlyának növekedése

Az állam fokozódó szerepvállalása *hosszú történelmi folyamat* eredménye.

A legfejlettebb országokban az 1860-as és az 1870-es években az állami költségvetés átlagosan a GDP 9 százalékát tette ki, fél évszázaddal később, az első világháború előtt pedig a 12 százalékát. Az 1930-as évek közepére ez az arány megduplázódik, és eléri a 25 százalékot.* *Az állami kiadások ezen első ugrásszerű megnövekedése az állammonopolista kapitalizmus születéséhez kapcsolódott. A második nagy emelkedés a legutóbbi negyedszázadban, az 1960 óta eltelt időszakban ment végbe, az úgynevezett jóléti állam kiteljesedésével, majd válságával párhuzamosan.*

Az 1. sz. táblázat, amely 30 országra vonatkozóan adja meg az állami kiadások GDP-hez viszonyított arányát, jól érzékelteti az állam növekvő szerepét.** A második világháború során rendkívüli mértékben megnőtt a kormány kiadásainak, azon belül is elsősorban a központi kormány költségvetésének a részaránya. A világháborút követően a költségvetés részesedése nagyságrendjét tekintve hasonló szintre esik vissza, mint amekkorát a fejlett tőkésországokban a harmincas évek végén figyelhetünk meg: az ötvenes évek elején is a GDP-nek átlagosan egynegyede került be a költségvetésbe. 1950 és 1960 között az állami kiadások

* 17 ország történelmi statisztikái alapján számított értékek.

** Természetesen az állam gazdasági szerepe lényegesen tágabb, mint amit a költségvetés tükröz. Elég itt csak a kormányzatok monetáris politikájára, a gazdasági kapcsolatok állami szabályozására és az állami vállalatok kérdéseire utalni. Az állami szerepvállalás egyes mozzanatainak a súlya megint más és más a különböző országokban. E kérdések vizsgálata azonban messze túlmutatna a tanulmány keretein, így itt most, a címnek megfelelően, egyelőre csak a költségvetés problematikájára szűkítem le az elemzést.

I. sz. táblázat

A kormány kiadásainak nagysága a GDP százalékában

Ország ^a	1950	1960	1970	1980
India	6,9	14,3	15,8	20,6
Zambia	10,3	16,9	28,4	..
Fülöp-szigetek	10,6	10,5	11,2	9,6
Nigéria	5,2	12,0	19,6	..
Peru	11,4	12,3	16,0	21,5
Tunézia	..	27,0	28,0	23,9
Kolumbia	11,5	7,2	10,3	10,2
Dél-Korea	8,9	17,3	17,3	25,0
Törökország	..	18,8	22,0	..
Panama	16,6	15,6	24,0	23,0
Portugália	15,0	16,7	20,4	32,9
Magyarország	52,1	41,0	52,8	61,3
Spanyolország	12,3	17,6	21,2	29,4
Görögország	25,3	23,6	29,1	36,5
Olaszország	24,8	29,9	33,3	44,3
Anglia	34,3	35,2	38,7	45,4
Hollandia	27,8	31,5	44,9	57,9
Finnország	24,9	26,9	30,9	37,7
Japán	19,8	17,9	18,5	31,7
Ausztria	31,7	30,5	37,7	46,7
Belgium	23,3	30,3	36,5	51,7
Ausztrália	23,7	22,3	26,1	33,3
Svájc	18,9	17,2	28,8	36,5
Franciaország	26,6	33,1	38,5	46,0
Dánia	20,5	20,5	40,0	58,8
Norvégia	27,4	30,4	41,0	49,1
NSZK	30,3	30,8	35,9	44,9
Svédország	25,2	31,2	43,7	61,6
Kanada	22,6	29,3	35,8	40,4
Egyesült Államok	31,8	30,0	34,1	36,4
Átlag	20,9	23,3	29,3	37,6
A fejlett tőkésországok átlaga	24,5	26,6	33,4	43,2
A fejlettségi szinttel való korreláció	0,503	0,642	0,659	0,719

^a Az országok az egy főre jutó GDP szerint növekvő sorrendben szerepelnek.

Forrás: A Yearbook of National Accounts Statistics (UN., New York) különböző évfolyamai.

termeléshez viszonyított aránya a fejlett tőkésországok átlagában 24,5-ről 26,6 százalékra nőtt, 1970-ben 33,4, 1980-ban pedig 43,2 százalékot tett ki.

Az átlag mögött *jelentős különbségek* húzódnak meg. 1980-ban a *legalacsonyabb* (30—40 százalék közötti) értékek a tengeren túli fejlett tőkésországokban, valamint Svájcban és Finnországban, illetve a fejletlenebb dél-európai országokban: Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban figyelhetők meg. A *magnagyobb* (50—60 százalék körüli) értékek Svédországra, Dániára, Hollandiára és Belgiumra jellemzők. Az 1. sz. táblázat szerint a fejlettségi szint* és az állami költségvetés nagysága között csak eléggé gyöngye — bár pozitív — korreláció mutatkozik, vagyis a *nagyobb* *azonos fejlettségű* tőkésországok költségvetési részaránya jelentősen eltérő.

* A fejlettségi szintet az egy főre jutó GDP nagyságával mérem.

A helyi és a központi kormányzat részesedésének aránya

A második világháború után a különböző kormányzati szintek költségvetésből való részesedésének arányában fordulat következett be. A múlt század közepétől a második világháborúig terjedő időszakban a helyi kormányzat* részaránya nagy volt; és a két világháború között az összes állami költségvetésnek fele-két-harmada a helyi szintnek jutott. A háborúk alatt az erőforrások centralizálása következtében mindig lecsökkent a helyi igazgatás részesedése, de ez a háborúk után visszaállt a korábbi szintre. A második világháborút követően azonban ez a visszarendeződés elmaradt. (Lásd a 2. sz. táblázatot.)

2. sz. táblázat

A központi kormány kiadásai a költségvetés százalékában

Ország	1950	1960	1970	1980
India	..	42,8	42,6	36,5
Zambia	95,0	85,9	90,0	..
Fülöp-szigetek	..	80,1	80,5	89,2
Nigéria	38,5	41,7	67,9	..
Tunézia	..	88,1	68,4	86,4
Peru	96,5	95,1	96,3	100,0
Dél-Korea	89,9	69,9	59,0	63,6
Kolumbia	..	52,8	46,6	70,6
Törökország	..	92,0	94,5	..
Panama	100,0	95,5	96,7	98,0
Portugália	73,3	89,2	92,6	91,8
Magyarország	..	..	83,5	77,2
Görögország	..	85,2	88,7	89,3
Spanyolország	..	88,1	89,8	90,7
Olaszország	51,5	78,2	77,4	76,6
Anglia	..	69,6	65,1	70,7
Finnország	65,5	63,9	63,1	58,4
Hollandia	..	..	65,4	67,6
Japán	..	..	43,2	51,1
Ausztria	68,5	52,1	44,3	39,6
Belgium	..	89,1	89,9	88,8
Ausztrália	52,8	50,5	50,3	49,4
Svájc	41,3	44,2	41,6	46,0
Franciaország	..	85,5	82,9	83,3
Dánia	45,9	52,8	52,5	42,2
Norvégia	61,3	64,8	68,3	65,2
NSZK	69,3	60,7	58,8	60,6
Svédország	49,0	59,8	51,1	56,6
Kanada	56,2	50,2	38,0	41,3
Egyesült Államok	69,1	59,7	55,5	54,9
Átlag	66,1	69,9	68,2	68,4
A fejlett tőkésországok átlaga	58,6	67,3	64,1	64,4
A fejlettségi szinttel való korreláció	-0,533	-0,429	-0,444	-0,470

Forrás: A Yearbook of National Accounts Statistics (UN., New York) különböző évfolyamai.

* Ebbe számítom a közbenső állami szintet is, ahol ilyen létezik.

Az 1950 és 1980 közötti évtizedekben a költségvetési kiadások átlagosan mintegy kétharmadát a központi szinten költik el, a központi és a helyi szervek közötti megoszlás a legfejlettebb országokban éppen a fordítottja a korábbi arányoknak. Az elmúlt évtizedekben a fejlődő országok többségében is a központi kormány szerepe a meghatározó, a helyi kormányzat súlya általában jelentéktelen.

Ezekben a társadalmakban az államigazgatás elsősorban felülről szerveződik, illetve a központi és a helyi szint között még nem alakult ki megfelelő munkamegosztás. A fejlett tőkésországokban, a központi kormány részarányának ugrásszerű megnövekedése ellenére, a helyi költségvetés súlya még jelenleg is lényegesen nagyobb, mint a fejlődő országokban. Ezt jelzi az is, hogy az 1950 és 1980 közötti időszakban a fejlettségi szint és a központi kormány költségvetésből való részesedése között — ha nem is szoros, de — negatív korreláció van.

Az állami kiadások szerkezete

A következőkben az állami kiadásoknak a második világháború utáni szerkezetét mutatom be, különös tekintettel a legutóbbi évtizedben végbement változásokra.

Folyó kiadások, transzferek és felhalmozás

A költségvetés kiadásait először három fő részre bontva elemzem, különválasztva a folyó kiadásokra, a transzferekre és a felhalmozásra fordított összegeket. *A legnagyobb a folyó kiadások hányada:* 28 országot tekintve az összes költségvetés 58—60, a fejlett tőkésországokban 54—56 százalékát fordítják erre a célra. A transzferek részesedése 1950 és 1980 között 23-ról 30 százalékra, a fejlett tőkésországokban pedig 28-ról 35 százalékra nőtt. *A transzferkiadások súlya a legerőteljesebben, a kibontakozó válsággal összefüggésben, az 1970-es években nőtt meg. Ennek ára a beruházások visszafogása volt.*

A fejlettségi szinttel a folyó kiadások és a beruházások részaránya negatív korrelációt, a transzferek súlya viszont pozitív összefüggést mutat, de a kapcsolat egyik esetben sem túl szoros.

A központi kormány részesedése a transzferek esetében a legnagyobb, eléri a 80 százalékot, és mintegy kétharmados a folyó kiadásokon belül. Az állami beruházásoknak azonban, hasonlóan a második világháború előtti évszázadhoz, csak a kisebbik részét finanszírozzák központi forrásból, itt továbbra is a helyi szint szerepe a meghatározó.

Akárcsak a költségvetés egészénél, a folyó kiadások és a beruházások esetében negatív korreláció van a *központi kormány részaránya* és a fejlettségi szint között, vagyis a fejletlenebb országokban az átlagosnál nagyobb a központi kormány szerepe. A transzfereknél viszont gyenge pozitív korreláció figyelhető meg a költségvetési részarány és a fejlettségi szint között.

Gazdasági kiadások

Az állam gazdasági szerepének és az infrastruktúra állami fejlesztésének egyik fontos eszköze a költségvetésből finanszírozott beruházás. 1950 és 1970 között a költségvetésnek körülbelül 14—17 százalékát fordították felhalmozásra, ami azonban 1980-ra 9—10 százalékra esett vissza. Az 1970-es évek során az állami beruházások súlya az összes *felhalmozáson belül is csökkent*; az átlagos szint 1970-ben 18,9 1980-ban pedig 15,9 százalék volt [22]. A költségvetési beruházások viszonylagos visszaesése természetesen mélyítette az 1970-es évek válságát, szemben az 1930-as évekkel, amikor e tétel növekedése erős anticiklikus hatást fejtett ki. Az állami beruházások zöme a második világháború után is — az azt megelőző időszakhoz hasonlóan — az infrastruktúra fejlesztését szolgálta.

Az állami költségvetés gazdasági szerepe azonban lényegesen tágabb annál, mint amit a beruházások részaránya mutat. A 3. sz. táblázat 31 országra mutatja

Az állami kiadások megoszlása 1980-ban
(százalék)

Ország	Igazgatás	Védelem	Oktatás	Egészség- ügy	Jóléti kiadások	Kommunális kiadások	Gazdasági			Össze- sen ^a
							összes	mező- gazdaság + ipar	szol- gáltatás	
India	12,5	13,1	14,3	4,3	3,1	4,5	37,9	19,9	18,0	100,0
Kenya	17,0	15,3	19,5	0,8	7,3	4,1	27,0	9,6	17,4	100,0
Indonézia	30,2	12,4	11,8	2,8	0,4	2,2	30,2	11,9	18,3	100,0
Pakisztán	12,5	25,0	8,0	2,6	2,2	4,8	36,7	15,7	21,0	100,0
Thaiföld	8,6	21,5	20,2	4,5	2,7	3,5	26,9	12,2	14,7	100,0
Jordánia	12,6	37,2	9,3	3,7	6,3	2,8	24,6	6,2	18,4	100,0
Paraguay	19,3	12,5	12,9	3,6	15,9	3,7	18,8	3,9	14,9	100,0
Dél-Korea	13,2	25,1	26,2	2,1	4,3	4,0	17,4	6,5	10,9	100,0
Tunézia	10,7	4,4	21,8	7,5	12,1	12,9	28,5	12,6	15,9	100,0
Brazília	20,2	5,1	5,1	7,1	35,5	0,2	16,9	7,5	9,4	100,0
Panama	21,7	0,0	12,5	13,0	9,2	4,7	18,0	7,7	10,3	100,0
Chile	15,7	11,2	14,2	6,0	36,1	4,9	10,7	3,5	7,2	100,0
Mexikó	4,3	3,2	19,9	4,3	24,4	0	30,8	13,7	17,1	100,0
Románia	0,8	4,7	3,3	0,8	18,4	1,8	60,2	47,8	12,4	100,0
Jugoszlávia	13,0	13,7	12,7	14,4	23,3	2,8	8,8	—	—	100,0
Uruguay	9,7	13,0	7,6	3,7	51,6	1,3	13,3	2,8	10,5	100,0
Görögország	10,1	17,8	7,4	7,8	23,8	2,9	16,6	6,5	10,1	100,0
Argentína	17,1	7,7	13,4	5,1	27,8	0,7	20,1	8,7	11,4	100,0
Spanyolország	4,6	4,5	8,2	0,7	59,0	2,5	14,1	5,3	8,8	100,0
Olaszország	9,8	4,9	12,3	16,4	32,8	3,0	18,3	9,0	9,3	100,0
Anglia	9,6	16,6	3,3	15,2	30,9	5,6	10,0	5,0	5,0	100,0
Ausztria	8,2	2,4	11,4	13,6	40,8	4,7	13,5	5,6	7,9	100,0
Finnország	8,2	5,1	14,5	11,2	26,0	4,3	26,8	13,7	13,1	100,0

Ország	Igazgatás	Védelem	Oktatás	Egészség- ügy	Jóléti kiadások	Kommunális kiadások	Gazdasági			Össze- sen ^a
							összes	mezőgaz- daság + ipar	szolgá- latás	
Norvégia	8,4	8,3	9,3	11,2	30,5	7,0	25,2	10,6	14,6	100,0
Ausztrália	11,2	6,6	18,8	14,5	20,5	4,7	14,3	3,8	10,5	100,0
Franciaország	7,7	6,3	9,4	13,1	40,3	6,6	9,0	1,6	7,4	100,0
NSZK	7,9	5,2	9,1	14,9	36,2	6,3	10,9	2,0	8,9	100,0
Dánia	7,4	3,3	12,8	9,1	47,1	6,3	9,7	3,4	6,3	100,0
Svájc	9,2	5,4	15,1	14,2	26,9	6,7	14,9	3,8	11,1	100,0
Svédország	8,6	8,3	11,4	2,3	52,9	4,6	11,9	3,8	8,1	100,0
Egyesült Államok	7,0	12,6	18,2	11,4	25,1	3,1	10,6	1,5	9,1	100,0
Átlag	11,5	10,7	12,7	7,8	24,9	4,1	20,4	8,6	11,5	100,0
A fejlett tőkésországok átlaga	8,5	7,3	12,1	11,9	34,3	5,5	14,3	5,0	9,3	100,0
A fejlettségi szinttel való korreláció	-0,511	-0,447	-0,126	0,609	0,664	0,253	-0,542	-0,371	-0,593	—
A központi kormány részesedése ^b	56,4	99,2	43,8	54,1	79,9	51,0	66,2	67,7	68,1	74,2
A fejlettségi szinttel való korreláció ^b	-0,412	-0,229	-0,351	0,037	-0,100	-0,396	-0,508	-0,019	-0,675	-0,568

^a Az egyéb költségvetési kiadások külön feltüntetve, ezért az egyes tételek összege nem adja ki a száz százalékot.

^b 16 fejlett tőkésország adatai alapján.

Forrás: Government Finance Statistics Yearbook 1983. IMF, 1984.

be a költségvetés kiadásainak részletes megoszlását, az egyes tételek átlagos nagyságát és a fejlettségi szinttel való korrelációt. Ebből már egyfajta képet kaphatunk az állam gazdasági szerepéről, ezen belül is az infrastruktúrára fordított kiadásokról.

1980-ban a jóléti és szociális kiadások után a második legnagyobb tételt a *gazdasági kiadások* képezték. De tágabb értelemben a gazdasági jellegű tételekhez sorolhatjuk a költségvetésnek az oktatásra fordított 13 százalékát, az egészségügy 8 és a kommunális kiadások 4 százalékos részesedését. Ezeket is figyelembe véve az 1970-es években a költségvetésnek átlagosan csaknem felét, 45–47 százalékát teszik ki a gazdasági jellegű kiadások. Ezeknek az összegeknek a nagyobbik része az infrastruktúra és a szolgáltatások területére kerül. A mezőgazdaság és az ipar részesedése a teljes költségvetésben átlagosan nem egészen 9 százalék, így a gazdasági célú kiadások fennmaradó 36–38 százaléka az infrastruktúrát szolgálja. Ez az összes gazdasági kiadás 75–80, a GDP-nek pedig átlagosan 13–14 százaléka.

Összességében a hetvenes években — a korábbi időszakhoz hasonlóan — a gazdasági kiadások költségvetési részaránya és a fejlettségi szint között — nem túl szoros — negatív korreláció volt, részesedésük a fejlettebb országokban az átlagnál általában alacsonyabb. A költségvetés tételei közül a fejlettségi szinttel a legerősebb negatív korrelációt éppen a szűken értelmezett gazdasági kiadások mutatják. A tágran vett gazdasági tételek közül egyedül az egészségügyi kiadások aránya van viszonylag erős pozitív kapcsolatban a fejlettségi szinttel.

Államigazgatási és katonai kiadások

Az 1970-es évtizedben a korábban *hagyományos állami funkciók*, az *igazgatás* és a *védelem* költsége már átlagosan alig haladja meg a költségvetés 10–10 százalékát. A fejlett tőkésországokban pedig együttes részarányuk csak valamivel több, mint a költségvetés 15 százaléka. A fejlettségi szint és az igazgatás, valamint a védelem költségvetési részaránya között negatív korreláció figyelhető meg, így ezekre is a fejletlenebb országokban fordítják az állami kiadások átlagnál nagyobb hányadát.

Jóléti kiadások

Tárgyunk szempontjából a második világháborút követő időszak két legfontosabb változása a költségvetés GDP-hez viszonyított arányának nagyfokú növekedése, valamint a kiadások szerkezetének jelentős módosulása. A fejlett tőkésországokban e két jellemény szorosan összefügg egymással, mert mindkettő a *lakossági kifizetések* igen erőteljes növekedésére vezethető vissza.

Az igazgatási, a védelmi és a gazdasági jellegű kiadások súlyának csökkenésével a lakossági *transzferek* válnak a költségvetés legnagyobb és leggyorsabban növekvő tételévé. Ezzel összefüggésben a jóléti kiadások költségvetésen belüli aránya mutatja a legszorosabb pozitív korrelációt a fejlettséggel. 1980-ban a vizsgált 30 ország átlagosan a költségvetés egynegyedét fordította jóléti kiadásokra, a fejlett tőkésországok viszont — szintén átlagosan — csaknem 35 százalékát.

A legfejlettebb országok között a költségvetés GDP-hez viszonyított arányában megfigyelhető különbségek döntő részben a jóléti kiadások eltérő mértékéből fakadnak. Svédországban például a költségvetés csaknem a GDP kétharmadát központosítja, és ennek több mint a fele jóléti célokat szolgál. Az Egyesült Államok-

ban pedig a bruttó hazai termék 37 százalékát teszik ki az állami kiadások, és ennek csak az egynegyedét fordítják jóléti programokra.

A transzferkiadások növekedése azt jelenti, hogy az állam a nemzeti termék személyes fogyasztást szolgáló részének egyre nagyobb hányadát vonja be a költségvetésbe, majd más elosztásban ismét visszajuttatja a személyes fogyasztás céljára. Ez az újraelosztás országonként lényegesen eltérő mértékű, átlagosan a GDP egytizedét érinti, de néhány fejlett országban a termelés 15—25 százalékát is eléri. Az állam egyre növekvő újraelosztó szerepe a *jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklését, társadalmilag elviselhető mértékre való csökkentését szolgálja. Végső hatásukat tekintve a jóléti kiadások ugyanúgy a kapitalizmus fennmaradását segítik elő, mint a gazdasági jellegű tételek.* Rendszerbeli szerepük az, hogy korrigálják e magántőkés piaci viszonyok működésének negatív hatásait, vegyék elejét a társadalmi konszenzus felbomlásának.

Az állami szociális gondoskodással — melynek kezdetei a múlt századra nyúlnak vissza —, ennek a problémáival és a megoldás ellentmondásos következményeivel Keynes is foglalkozott. „Annak a gazdasági rendnek, amelyben élünk, fő hibája, hogy nem tud teljes foglalkoztatást biztosítani; továbbá, hogy önkényes és igazságtalan benne a vagyon és jövedelem elosztása. E két baj közül elméletünk az elsővel foglalkozik, de két vonatkozásban a másodikkal kapcsolatban is tartalmaz megállapításokat. A tizenkilencedik század vége óta, különösen Nagy-Britanniában, az egyes adók: a jövedelemadó, a többletjövedelem adója és az örökösödési adó a vagyon- és jövedelemelosztás legnagyobb aránytalanságainak megszüntetése tekintetében jelentékeny haladást eredményeztek. Sokan szívesen látnák, ha ez a folyamat jóval radikálisabb lenne, de elrettenti őket két megfontolás: félnek, hogy túlságosan kifizetődővé válna az ügyes adóalap-eltitkolás, a kockázatvállalás ösztönző motívumai pedig túlságosan gyöngylenének” ([6] 396. 1.).

A második világháború után egyre kiterjedtebbé vált a társadalmi egyenlőtlenségeket mérséklő szociális juttatások rendszere. A jóléti állam, a fogyasztói társadalom és a fejlett tőkés gazdaságok második világháború utáni viszonylagos stabilitása egymással kölcsönösen összefügg. Az állam újraelosztó funkciója szervesen beleillik a keresletnövekedés keynesi koncepciójába. Eszerint *ha a gazdaságban nincs teljes foglalkoztatás, akkor az alacsonyabb jövedelműek javára történő transzferek növelik a fogyasztási hajlandóságot, a fogyasztási cikkek iránti keresletet és ezen keresztül a termelési eszközök keresletét is.* Ha „... intézkedések történnének a jövedelmek olyan újraelosztására, amely megnövelhetné a fogyasztási hajlandóságot, ennek kifejezetten kedvező hatása lehetne a tőkeállomány növekedésére” ([6] 396—397. 1.).

Az állami újraelosztás valóban jelentősen csökkenti a jövedelemkülönbségeket. Az 1970-es években Angliában a népességnek lényegében saját jövedelem nélküli alsó tizede az újraelosztás révén a társadalmi átlag 43—48 százalékát elérő jövedelemhez jut, az Egyesült Államokban pedig az átlag 5 százalékaról 96 százalékára nő a legalsó decilis jövedelme. Minél erőteljesebb a jövedelmek közponosítása és újraelosztása, annál nagyobb lehetőség van a jövedelemkülönbségek kiegyenlítésére. Az újraelosztási folyamat végén az Egyesült Államokban a legfelső réteg jövedelme a legkisebb jövedelmű rétegének a hatszorosa, Angliában négy és félszerese, Svédországban pedig alig több mint másfélszerese. Svédországban tehát szélsőséges méreteket ölt a jövedelmi különbségek kiegyenlítése még akkor is, ha adatai — mivel nem népességtizedekre vonatkoznak — közvetlenül nem vethetők egybe az angol és amerikai értékekkel. A fenti adatok a személyi jövedelmekre vonatkoznak, és nem tükrözik a vagyoneelosztásban és a tőkejavak fölötti rendelkezésben mutatkozó különbségeket. (Lásd a 4. sz. táblázatot.)

4. sz. táblázat

A jövedelmek, az adók és az állami juttatások éves eloszlása néhány fejlett tőkésországban

Ország	Év	Népességtized	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
			Eredeti jöve- delem	Transzfer	Bruttó jöve- delem (1.+2.)	Összes adó	Nettó pénzjöve- delem (4.—3.)	Termé- szetbeni állami juttatás	Végso jöve- delem (5.+6.)
Anglia	1971	legalsó	23 1	481 253	505 25	148 18	357 31	467 62	824 43
		legfelső	4 813 267	74 39	4 887 245	2 161 257	2 762 240	985 131	3 747 197
	1981	legalsó	10 0	2 500 214	2 510 30	650 20	1 860 37	1 180 93	3 040 48
		legfelső	20 190 283	440 38	20 640 249	8 200 255	12 440 245	1 430 113	13 870 218
Egyesült Államok	1970	legalsó	1 018 11	628 49	1 646 15	1 379 26	267 5	3 167 76	3 434 35
		második	2 385 25	2 025 160	4 410 40	1 818 34	2 592 46	2 311 56	4 903 50
		legfelső	27 288 282	747 59	28 035 256	12 964 243	15 071 269	5 816 140	20 887 214
		1000 korona alatt	1 880 5	7 251 178	9 131 23	2 484 11	6 647 43	21 567 157	28 214 96
Svédország	1970	100 000 korona felett	143 266 411	2 880 71	146 146 375	117 349 502	28 797 185	17 952 130	46 746 159

Forrás: Saunders, P.: Evidence on Income Redistribution by Governments. OECD Economics and Statistics Department Working Papers No. 11., 1984.

Az állami újraelosztás a kapitalizmus kirívó társadalmi különbségeit és ezen keresztül az ellentmondások feszítő erejét igyekszik enyhíteni. *Minél sikeresebb azonban ezen a területen, annál inkább összeütközésbe kerülhet saját alapjával.* A növekvő jóléti kiadások és az ezzel párhuzamosan emelkedő adóterhek ugyanis csökkentik a munkások és a tőkések érdekeltségét a teljesítmény növelésében és a kockázatvállalásban. Minél nagyobbak az adóterhek, annál erősebb az ösztönzés a rejtett gazdaságban való részvételre, az adózás kijátszására. Az 1970-es évek végére a tőkésországokban a rejtett gazdaság teljesítményét a GNP 8—13 százalékának megfelelő mértékűre becsülték. [5]. A progresszív adózás a magas jövedelmű rétegeket visszatartja a teljesítmény növelésétől. 1970-ben Svédországban például a legmagasabb jövedelmű réteg jövedelmének több mint négyötödét vonták el. A legalacsonyabb jövedelmi kategóriákban viszont a jövedelem növekedése esetén az adótöbblet és a juttatások csökkenése miatti veszteség meghaladhatja a jövedelem növekményének nagyságát. Svédországban ugyancsak 1970-ben az alsó három jövedelmi kategória eredeti jövedelme a társadalmi átlag 5, 37 és 91 százaléka volt, az újraelosztás után viszont az átlag 96, 87 és 93 százalékát érte el ([13] 18. l.). Ez a kiegyenlítő hatás is közrejátszhat abban, hogy az Egyesült Államokban az alacsony jövedelmű rétegekben csökken az aktív keresők aránya ([15] 76. l.).

Az állami újraelosztás kiterjedésében az is lényeges szerepet játszik, hogy a juttatások nagy részét nemcsak a legszegényebbek, hanem *a társadalom széles rétegei is igénybe veszik, és azok ingyenes vagy kedvezményes volta tovább fokozza irántuk az igényt.* Az 5. sz. táblázatból is nyomon követhető, hogy míg a pénz-

5. sz. táblázat

A természetbeni állami juttatások átlaghoz viszonyított nagysága a legalsó és a legfelső jövedelmi rétegeknél és megoszlásuk az NSZK-ban, 1975-ben (százalék)

Családi jövedelem (márka)	Egészségügy	Oktatás	Közlekedés	Kultúra	Lakás	Összesen
—999	66,9	16,6	63,7	53,4	94,3	55,5
2500—	128,7	204,0	49,6	166,4	89,4	135,3
Részarány	43,8	27,2	13,6	3,8	11,6	100,0

Forrás: Saunders, P.: Evidence on Income Redistribution by Governments. OECD Economics and Statistics Department Working Paper No. 11., 1984.

beli transzferkifizetések valóban a legszegényebb rétegeket segítik, addig a *természetbeni társadalmi juttatásoknál* a legtöbb fejlett tőkésországban éppen fordított a helyzet. Angliában a leggazdagabb réteg által igénybe vett természetbeni társadalmi juttatás az átlag 113 százaléka, a legalacsonyabb jövedelműeké pedig csak 93 százaléka. Az Egyesült Államokban a két megfelelő érték 140 és 76 százalék, a Német Szövetségi Köztársaságban pedig 135 és 55 százalék.

A természetbeni társadalmi juttatásokat és a transzferkifizetéseket együttesen véve számba, a *különböző jövedelmű rétegeknek nyújtott állami támogatások nagysága nagymértékben közeledik egymáshoz.* Angliában a legalsó tized csak kétszer annyit kap az államtól, mint a legfelső, Svédországban kevesebb mint a másfélszeresét, a Német Szövetségi Köztársaságban csaknem ugyanannyit, az Egyesült Államokban pedig kevesebb mint a kétharmadát kapja. Ahogy ez az 5. sz. táblázatból is látszik, az egyes rétegek *jövedelméhez viszonyítva* persze egészen más az állami juttatások aránya. Angliában 1981-ben a legalsó tized végső jövedelmének 122 százaléka az állami juttatás (mivel adót mindenkinek kell fizetnie), a leg-

felső tizedének viszont csak 14 százaléka. A legalsó tized a befizetett adójának hat és félszeresét kapja vissza (sőt adóját is állami támogatásból fedezi), a legfelső tized az igénybe vett állami juttatások négy és félszeresét fizeti be adóként.

Az állam által nyújtott szolgáltatások, természetbeni juttatások elvileg a társadalom minden rétegének egyformán rendelkezésére állnak, de ezzel a lehetőséggel általában éppen nem a legszegényebb, hanem a középosztálybeli és a leggazdagabb családok tudnak élni, ők veszik leginkább igénybe azokat. A legtöbb fejlett tőkésországban a progresszív adórendszer és a pénzbeli transzferek nivellálnak, biztosítják a szegényebb rétegek számára a létminimumot, a természetbeni juttatások azonban differenciálnak, igénybevételük megoszlása hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek más alapokon történő újratermeléséhez. A természetbeni állami juttatások döntő részét az egészségügyi és az oktatási szolgáltatások teszik ki, és éppen ezek igénybevételében járnak élen a magasabb jövedelmű családok. *Egyenlőtlen társadalomban az egyenlő lehetőségek nem a nivellálás, hanem a differenciálás irányába hatnak.* Az oktatási kiadásokból való részesedés szélsőséges eltérése különösen hozzájárul ehhez.

Válságos évtized

A tőkésállam kiterjedt újraelosztó tevékenysége jelentős és egyre növekvő forrásokat igényel a gazdaságoktól. *Az 1973 előtti időszakban a dinamikus gazdasági növekedés, a jövedelemnövekmény jelentős részének központosítása megteremtette az állami tevékenységek bővülésének anyagi alapját.* Az állam kiterjedt beavatkozása fontos növekedésserkentő tényezők, a társadalmi és gazdasági fejlődés stabilizátorának bizonyult. Az 1973-as válság kibontakozásával új helyzet állt elő. Bár a korábbi időszakban kiépített állami intézményrendszer lényegében *a válságban is megállta a helyét*, enyhítette, társadalmilag elviselhetővé tette annak terheit, *ennek ára az állami kiadások gyors növekedése volt*, miközben a forrásokat biztosító termelés stagnált, vagy csak lassan bővült. *A válság hatására gyorsan növekedett a költségvetési deficit, ami újabb feszültségeket szült.*

Az Európai Közösség országaiban például a költségvetés GDP-hez viszonyított átlagos részaránya 1960-ban 32,3, 1973-ban 39,8, 1983-ban pedig már 51,5 százalék volt, tehát az első kőolajár-robbanást követő évek alatt 11,7 százalékponttal, csaknem 30 százalékkal nőtt. A költségvetés bevételei viszont, amelyek a válság előtt lényegében fedezték a kiadásokat, 1983-ban a GDP-nek csak 46,1 százalékát tették ki, 5,4 százalékponttal elmaradva a kiadásoktól. A kormányok az éves költségvetésnek több mint egytizedét hitelből fedezték (ami a GDP több mint 5 százalékának megfelelő összeg).

Az elhúzódozó válság időszakában — a költségvetés egészének jelentős növekedésével párhuzamosan — megemelkedik a kiadásokon belül a transzferek és az adósságszolgálat részaránya. 1970-ben az EK-országokban erre a két tételre a GDP 17,6, 1983-ban pedig már 28 százalékát fordították, ami csaknem 60 százalékos növekedést jelent. Eközben az állami beruházások költségvetésen belüli részaránya 13,2-ről 7,8 százalékra, több mint 40 százalékkal csökkent ([16] 25., 118. és 227. 1.).

Hasonló tendenciák figyelhetők meg a többi fejlett tőkésországban is. Svédországban 1970 és 1983 között a *költségvetési kiadások* a GDP 43,9 százalékáról 67,7 százalékára nőttek, és 1983-ban a GDP több mint 5 százalékának megfelelő részt kellett hitelből fedezni. Az államadósság pedig 1977 és 1981 között a GDP 25,7 százalékáról 44,4 százalékára nőtt ([24] 136. 1., [26] 253. és 266. 1.). Az OECD-országokban a költségvetés átlagos részaránya 1960-ban a bruttó hazai

termék 28,5, 1973-ban 33,3, 1983-ban pedig már 38,6 százalékát tette ki. Az összes bevétel aránya 1983-ban viszont csak 36,2 százalékot ért el, a hiány tehát a GDP 2,4 százaléka, az éves költségvetésnek pedig 6,2 százaléka volt ([23] 163—164. 1.).

Az 1970-es években kezdődő válság az 1929—1933-as időszak óta a tőkés világ legnagyobb gazdasági megrázkódtatása, bár más jellegű és *enyhébb* a fél évszázaddal ezelőttinél. 1929 és 1933 között az Egyesült Államokban például a termelés csaknem a felére csökkent, és a foglalkoztatottak egynegyede volt munkanélküli, szemben a válság előtti 3,2 százalékkal. 1973 és 1980 között viszont az OECD-országokban az egy főre jutó GDP változatlan áron nézve átlagosan évi 1,7 százalékkal nőtt. Az 1960 és 1973 közötti évi 3,9 százalékos növekedéshez képest tehát csak az ütem csökkent, kismértékű átlagos termeléseszköken csak 1974-ben és 1975-ben következett be (—0,1 és —1,2 százalék). A munkanélküliek részaránya az OECD-országokban 1973-ban átlagosan 3,6, 1980-ban pedig már 6,2 százalék volt. 1929 és 1933 között az Egyesült Államokban az árszínvonal 22 százalékkal csökkent, 1973 és 1980 között az OECD-országokban viszont több mint 90 százalékkal nőtt ([19], [21]).

A két időszak gazdasági mutatóinak alapvető eltérései jelzik, hogy időközben a társadalmi-gazdasági viszonyokban minőségi változások történtek. Napjainkban egyrészt lényegesen *nagyobb a költségvetés részaránya, mint fél évszázaddal ezelőtt*, és ennek nagy szerepe van a válság következményeinek enyhítésében. Másrészt *jelentősen átalakult az állami kiadások szerkezete, csökkent a közvetlen gazdasági kiadások és főleg a beruházások kiegyensúlyozó hatása*. Az 1929—1933-as válság időszakában az emelkedő költségvetésben a beruházások megőrizték vagy megnövelték súlyukat, és a teljes költségvetés mintegy 18—20 százalékát tették ki. Ennek következtében a csökkenő társadalmi felhalmozáson belül tetemesen megemelkedett az állami beruházások aránya (elérte a 20—30 százalékot is), ami a válság mérséklése egyik fő eszközének bizonyult. *Az 1970-es évek válsága során a költségvetésen belül lecsökkent az állami beruházások hányada, az EK-országokban például az 1970-es 13,2-ről 7,8 százalékra. Az állami beruházások súlya a fejlett tőkésországokban az összes felhalmozáson belül is csökkent (az 1973. évi 15,2 százalékról 1980-ra 14,2 százalékra [22]).* Az 1970-es években az állami beruházások tehát nem játszottak olyan szerepet a válság leküzdésében, mint fél évszázaddal korábban. Mint az előzőekben láttuk, *az elmúlt évtizedben a válságellenes állami eszközök közül a lakossági transzferek jelentősége emelkedik ki*.

A tőkésállam napjainkban *a GDP tekintélyes részét központosítja a költségvetésbe, és ennek felhasználásával közvetlenül és közvetett módon befolyásolja a társadalmi újratermelés egész menetét*. Az államnak ez a szerepe az állammonopolista viszonyok szerves alkotórésze, a kapitalizmus fennmaradásának létfeltétele, így ennek lényeges változása a következő időszakban sem várható.

A stabilitás fenntartásának és a válság mérséklésének azonban ára van. Nőnek az adóterhek, ami nehezítheti a magánvállalkozások tevékenységének a megélénkülését, a költségvetési deficit pedig növelheti az inflációt. Az emelkedő transzferkifizetések gyengíthetik a teljesítménykényszerszt, az állam fokozott beavatkozása gátolja a piac működését, és így lassíthatja a gazdasági szerkezetnek a válságból való kilábaláshoz szükséges változását. Ezekkel és egyéb hasonló jelenségekkel érvel az az egyre erősödő kritika, amely az állami beavatkozás túlzott mértékét veszik célba.

Az állami költségvetés részaránya — sokszor a kormányok meghirdetett gazdaságpolitikája ellenére — *a legutóbbi időszakban mégis tovább növekedett*.

Nem becsülhetők le azonban azok az erőfeszítések, amelyeket egyes kormányok a költségvetési kiadások lefaragására, bizonyos jóléti juttatások, szolgáltatások szűkítésére tesznek. Ezek intenzitása várhatóan még növekedni is fog. Másfelől viszont — a gazdaság élénkítése céljából — törekednek az adók, a költség-